

ידידיה צ' שטרן
הנגשת ארון הספרים היהודי לדורנו

ידידיה צ' שטרן

הנגשת ארון הספרים היהודי לדורנו

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות
ולחיזוק החינוניות היהודית
אוניברסיטת בראילן - הפקולטה למדעי היהדות

פרסום מס' 5 בסדרה
מחקרים וניירות עמדה
של מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית
עורך הסדרה: צבי זוהר

מסת"ב 965-7307-06-6

© כל הזכויות שמורות למחבר
ולמרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

עריכה לשונית: אברהם בן-אמתי
תרגום לאנגלית: בתיה שטיין
הביאה לדפוס: איריס אהרן
עיצוב העטיפה: סטודיו בן גסנר, ירושלים
נדפס בדפוס "ארט פלוס", ירושלים

מהדורה ראשונה: תשס"ד
מהדורה שניה: תשס"ו

דואר אלקטרוני: rjcenter@mail.biu.ac.il

תוכן העניינים

7	פתיחה
11	פרק 1: התבוללות, תרבות ומסורת
11	1.1 התבוללות ותרבות
12	1.2 תרבות ומסורת
13	1.3 מסורת והתבוללות
15	פרק 2: תמונת המציאות
15	2.1 זניחת האני
18	2.2 אימוץ האחר
19	2.3 האני המנוכר לאחר
22	פרק 3: הנגשת המסורת
22	3.1 דור לדור מביע טקסט
24	3.2 בעיית הנגישות
27	3.3 חשיבות הכלי

30	פרק 4: ההצעה
31	4.1 מבנה
33	4.2 ביצוע
38	4.3 מסגרת
39	4.4 אני מאמין
42	פרק 5: סיכום
44	רשימת פרסומים

מסמך זה חובר במסגרת מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית, אוניברסיטת בראילן. תודת המחבר נתונה לאבי שגיא ולרון שפירא על עזרתם החשובה ועצתם הטובה.

פתיחה

מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינויות היהודית נוסד באוניברסיטת בר־אילן באביב 2001, ביוזמת רות וברוך רפפורט, שזיהו את ההתבוללות כסכנה הראשונה במעלה לעתיד העם היהודי. הנחת העבודה של המרכז היא, שההתבוללות אינה תהליך סטיכי אלא החלטה אנושית. אם בעבר החליטו יהודים להתבולל על מנת להימנע מרדיפות ומסטיגמה, הרי שכיום המצב שונה. כיום, ההתבוללות היא בעיקרה פועל יוצא מכך, שבעיני יהודים רבים, זיקות יהודיות הן פחות אטרקטיביות מן החלופות הפתוחות בפניהם בעולם הלא־יהודי הפלורליסטי שבהווה. הנחה נוספת שלנו היא, שחוסר אטרקטיביות סובייקטיבי זה אינו בהכרח תוצאה של היעדר ידע והיעדר "שיווק" מוצלח בלבד. מסתבר, שנטיית יהודים רבים להתנתק מזיקות יהודיות מקורה בליקויים ממשיים, הקיימים בהיבטים מגוונים של החיים היהודיים בהווה.

מפני שההתבוללות אינה תופעת־טבע הכרחית, ניתן לא רק לחקור את היבטיה וגילוייה השונים ולהצביע על שורשיהם, אלא אף להציע דרכי התמודדות לשם חיזוק החינויות של העם היהודי בזמננו. בשנה הראשונה לפעילות המרכז, עסקו כמה וכמה חוקרים מוכשרים בחקר סוגיות שונות, שבהן משתקפות בעיות של המציאות היהודית בזמננו, ושמןיתוחן עולים ומשתמעים כיוונים אפשריים של שיפור ותיקון.

הפרספקטיבה של המרכז היא גלובלית, תוך הכרה במגוון הארצות וההקשרים שבהם חיים יהודים כיום, ותוך הבנה שתובנות וכיווני פתרון המתאימים להקשר יהודי אחד אינם בהכרח ניתנים להעתקה להקשר חיים יהודי אחר.

ידידיה שטרן הוא פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בראילן, ועמית מחקר בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה. במסגרת מרכז רפפורט, התייחס פרופסור שטרן לסוגיה המעסיקה אותו כיהודי, כחוקר וכמורה: הנתק שבין יהודי ההווה לבין אוצרות ארון הספרים היהודי. לאחר תהליך אבחון המציאות החברתית והתרבותית, הגיע פרופסור שטרן למסקנה, שנתק זה תורם באופן ניכר להתרחקות של יהודים רבים, התרחקות המובילה להתבוללות פורמלית, קרי נישואי תערובת. לכך יש השלכות אופרטיביות, כותב שטרן:

כדי להקטין את הסיכוי להתבוללות פורמלית (נישואי תערובת), יש לטפל בהיבטים המהותיים של ההתבוללות (הגירה תרבותית). מניעה של התבוללות מהותית מחייבת הבניה של זהות ותרבות יהודית משמעותיות בעבור דורנו. לשם כך, עלינו לעשות שימוש חי ועכשווי באוצרות הניסיון והמשמעות של הקיום היהודי לדורותיו, כפי שנסתמרו במורשת שלנו. המפתח לשמירה על הקיום הפיזי היהודי מצוי בהחייאתה של המסורת במובנה הרחב.

דא עקא, למרבית היהודים בימינו, הן בארץ והן [ביתר שאת] בתפוצות, קשה ביותר לעשות שימוש חי ועכשווי באוצרות הניסיון והמשמעות של הקיום היהודי לדורותיו. פרופסור שטרן מנתח את הדרכים להתגבר על מצב זה, מנתח את הכלים שיידרשו לכך, ומצביע על הצורך להתנתק מן השמרנות הרזוחת, בכל הקשור לאמצעים המשמשים להנגשת התרבות היהודית. באחרית דבריו הוא מסכם:

בנייר זה הוצע מתווה ראשוני להקמתו של מפעל, לאומי ישראלי או/ו כלליהודי, ליצירת אנתולוגיה רחבה ומגוונת של

המסורת היהודית, שתהיה נגישה, מבחינת שפה, מבנה וקודים תרבותיים, לבני זמננו ולבני הדורות הבאים. אם יצלח המפעל, עתידות להיות לו השלכות תרבותיות, חינוכיות, סוציולוגיות, לאומיות ודתיות עמוקות. כתוצאה ממנו, יש לקוות, תוכל החברה היהודית לגוניה, בארץ ובעולם, להבין את עצמה ואת חידת ייחודה, מתוך פרספקטיבה היסטורית, תולדת מיזוג של אופק העבר עם אופק ההווה. המפעל יאפשר לנו לנהל את שיח הזהות שלנו מתוך עומק ומלאות של שיח רבדורי, שיעמוד לנו למגן מפני התבוללות רוחנית. כתוצאה מכך, עתידות להיות למפעל גם השלכות דמוגרפיות חשובות: יהודים בעלי זהות, הקשורים למורשתם ומעוניינים בה, יהיו חשופים פחות מאחרים לאפשרות של התבוללות פורמלית – נישואין עם בני עם אחר.

היריעה הרחבה שאותה פורש פרופסור שטרן במסמך כה קצר ותמציתי, והחזון שהוא מעלה, מצייבים אתגר גדול וראוי ביותר בפני העם היהודי בדורנו. מי יתן והעם ומנהיגיו ידעו להיענות לאתגר זה.

* * *

חובה נעימה לי, בהזדמנות זו, להודות לכל אלו אשר פעלו במסירות ובמיומנות, ובכך אפשרו את הוצאת פרסום זה באופן הראוי: גב' איריס אהרן, הרכזת הארגונית של המרכז, שגם הביאה פרסום זה לדפוס; מר בן גסנר, וחברי הצוות של משרד עיצוב "בן גסנר" בירושלים, שעיצבו את הכריכה; הצוות המסור של "דפוס ארט פלוס" בירושלים, שם בוצעה עבודת הדפוס. ואחרון חביב, מר אבי בן-אמתי, ששקד על העריכה הלשונית של המחקר.

לבסוף, ברצוני להודות, בשמי ובשם אוניברסיטת בר-אילן, לבני הזוג רות וברוך רפפורט, שניהם דוקטורים לשם כבוד של האוניברסיטה, על דאגתם הכנה לעתיד העם היהודי, שבאה לידי ביטוי בהחלטתם להקים את המרכז ובתמיכתם הנדיבה בפעילותו. אין ספק שהם יכולים

לציין בנחת, כי השפעות המפעל שיזמו כבר נותנות את אותותיהן בעולם היהודי בן זמננו. יהי רצון שידעו בצוותא עוד שנים רבות של בריאות, אושר, וחיים רביעניים ומעש.

צבי זוהר

ראש מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות
ולחיזוק החיוניות היהודית

1. התבוללות, תרבות ומסורת

1.1 התבוללות ותרבות

להתבוללות יש מובן **פורמלי**: נישואין עם בן זוג שאינו יהודי. כידוע, הגדרת היהודי במסורת ההלכה, ובעקבותיה גם בתודעה הציבורית, תלויה במוצא. צאצא של יהודייה ייחשב יהודי גם אם אין לו כל תחושת שותפות, הכרה או מחויבות כלפי הדת, העם או התרבות היהודיים. וההפך, צאצא של מי שאינה יהודייה, אף אם הוא בעל זהות ותודעה יהודית עמוקה, לא ייחשב בן העם היהודי.

להתבוללות גם מובן אחר, **מהותי**: התבוללות היא מצב נפשי, תוצאה של תהליכים סוציולוגיים, פסיכולוגיים, תרבותיים ואחרים שעוברים על פרט או על קבוצה, המהגרים ממערכת זיקות תרבותיות אחת, בדרך כלל של תרבות מיעוט, למערכת זיקות אחרת, בדרך כלל של תרבות שלטת. בעבר, כאשר התרבות השלטת הייתה בעלת מאפיינים דתיים מובהקים, כללה ההתבוללות לעתים גם אקט של המרת דת. כיום, כאשר התרבות השלטת היא ליברלית חילונית, נדמה שהזהות הקולקטיבית הייחודית, לאומית או דתית, אינה מוחלפת בזהות קולקטיבית ייחודית אחרת, אלא באינדיבידואליזם. עקב כך ההתבוללות נדמית רכה יותר, בעלת אופי "ניטרלי", אך זוהי רק אחיזת עיניים. ההתבוללות בדורנו, כמו בדורות קודמים, אינה רק התרחקות מהאני, אלא גם התקרבות לאחר עד כדי הפנמה מלאה שלו.

אנו מבקשים להבחין בין ההתבוללות כאקט פורמלי של נישואין עם זרים ובין ההתבוללות כאקט מהותי של זניחת הזהות והתרבות היהודית. כמובן, סביר להניח כי קיים קשר הדוק (גם אם לא הכרחי) בין השתיים: רצון, נכונות או למצער הסרת עכבות מפני נישואין עם בן עם אחר, מצויים יותר אצל מי שעבר התבוללות מהותית. יהודים המקיימים וחווים קרבה נפשית משמעותית לזהות ולתרבות היהודית, יתקשו להסכין עם נישואין לשאינו יהודי, לא רק משום הגיוני הברור של אקט כזה במסורת היהודית, אלא גם, ובעיקר, משום שזהותם העצמית עלולה להתערער עקב כך. לכן הנחת המוצא שלנו היא, שניתן להשפיע על מניעת האקט הפורמלי של ההתבוללות, באמצעות טיפול בהיבטים המהותיים של ההתבוללות. חיבור מחודש של יהודים עם הציביליזציה היהודית, עשוי להקטין את שוויון הנפש הנוכחי כלפי המחויבות הלאומית של הפרט ושל הקבוצה, ובכך להקטין את ריכוז המועמדים ליציאה מהיהדות במובן הפורמלי.

1.2 תרבות ומסורת

תרבות וזהות אינן נוצרות יש מאין. הן חייבות להתקיים מתוך רצף היסטורי. מסורת העבר היא המקור שממנו אנו יונקים אתוסים, מיתוסים, נורמות וזיכרון, המשמשים חומרי בניין לזהות ולתרבות שלנו. המסורת היא מצע הגידול של עקרונות הלגיטימציה ושל האוריינטציה שלנו בעולם. כפי שקובע שגיא, העיסוק בשאלות של זהות ותרבות אינו יכול להיערך רק בציר הסינכרוני, כאן ועכשיו, אלא הוא חייב להיות מחובר להקשר הדיאכרוני. דיון והערכה של תרבות ושל זהות במנותק מהרצף ההיסטורי שלהן, הוא החמצה בהבנת הפנומן של תרבות ושל זהות.

שיח הזהות ושיח התרבות בדורנו, ובכל זמן שהוא, מתנהל בעיקרו על בסיס פרשנות של העבר והתייחסות אליו. אנו מתקשים להביע "עמדה יהודית" (למשל לגבי תוכנם של הערכים כבוד האדם או כיבוד הורים), לחוות "תחושה יהודית" (למשל ערבות הדדית או תחושת גלות), להשתתף ב"טקס יהודי" (למשל ברית מילה או, להבדיל, קבורה),

להתייחס ל"סמל יהודי" (למשל מנורה או מזוזה), לבקר "מקום יהודי" (למשל חברון או גטו ורשה), לאכול "אוכל יהודי" (למשל מרור או בורשט) או לבצע "אקט יהודי" (למשל לשוב אל ארצנו או לקיים יום מנוחה), באופן מנותק מהערכים, מהשפה, מהזיכרון ומהמיתוס ש"היהדות" נטענה בהם בעבר, על ידי המסורת. התרבות והזהות שבהווה, חייבות להיות מרובדות במורשת היסטורית ומושרשות במסורת העבר. בלשונו של גדמר, זה המפגש החיוני שבין האופק של העבר והאופק של ההווה:

למעשה, האופק של ההווה הולך ומתגבש באופן מתמשך, משום שעלינו לבדוק באופן מתמשך את כל הדעות הקדומות שלנו. חלק חשוב מבדיקה זו, הוא ההתמודדות עם העבר וההבנה של המסורת שממנה אנו באים. לכן האופק של ההווה אינו יכול להיווצר ללא העבר. לא קיים אופק מבודד של ההווה, כשם שלא קיימים אופקים היסטוריים מבודדים. הבנה היא תמיד תוצאה של מיזוג בין אופקים אלו, אשר נדמים בעינינו כאילו הם קיימים כל אחד בפני עצמו. אנחנו מכירים את הכוח של מיזוג זה, בעיקר מזמנים קודמים ומהגישה הנאיבית שלהם לעצמם ולמקורותיהם. במסורת, תהליך המיזוג האמור מתרחש באופן מתמשך, כאשר הישן והחדש גדלים יחדיו על מנת ליצור משהו בעל ערך חיוני, בלי שמי מהם מבחין את עצמו במפורש מהאחר.¹

1.3 מסורת והתבוללות

כיצד מגיע אדם לכדי ביצוע האקט הפורמלי של התבוללות? איני מתיימר לנתח את "חומרי היסוד" של קשר המוביל לנישואין, אך, כאמור, לצורך הדיון כאן אפשר להכליל ולקבוע כך: ההיתכנות של קיומם של נישואי תערובת קטנה יחסית אצל אדם המושרש בתרבות

H.G. Gadamer, *Truth and Method*, New York 1988, p. 273 1

ייחודית, אשר מסורתה מייחסת חשיבות גדולה מאין כמוה למניעתם. הנישואין עם הזולת הם, בדרך כלל, תוצאה של קרבה מרובדת אליו; קרבה שאנו חולקים במהלך חייו עם מתי מעט ממש. אדם שזהותו העצמית מכוונת על ידי מסורת המתבדלת בענייני מעמד אישי; אדם שתופס את השתייכותו לקולקטיב הייחודי על רקע תרבותי רחב, ששורשיו נטועים עמוק במסורת; אדם שהיכרותו עם המסורת מאפשרת לו להרגיש נינוח, גאה ולא אפולוגטי באשר לקבוצת ההשתייכות שלו ובאשר לאופייה המתבדל – אדם כזה ייזהר מלכתחילה מפני היקלעות לתנאים שעלולים להוביל אותו ליצירת הקרבה המיוחדת, הנדרשת לשם נישואין עם בן עם אחר.

נדרשת הבהרה חשובה: אף שאין כל ספק ששמירה על אורח חיים דתי מחזקת את הסיכוי למניעת התבוללות פורמלית, אינו מכוון לכך. כינונה של זהות יהודית שמשוקעים בה רבדים של מסורת, אינו מחייב שמירת מצוות באורח אורתודוקסי, קונסרוטיבי או רפורמי, או אפילו קיומה של זהות דתית. הסייגים שאדם עשוי להטיל על עצמו בקשרים אינטימיים עם הזולת, אינם חייבים להיות תולדה של מסורת במובנה הדתי. גם מסורת יהודית במובנה הרחב, הכוללת את המשקע הרב־דורי של מכלול החומרים שמהם עוצב אורח החיים והקיום היהודי, עשויה לשמש גורם משמעותי ביותר למניעת נישואי תערובת.

זה המעגל: כדי להקטין את הסיכוי להתבוללות פורמלית (נישואי תערובת), יש לטפל בהיבטים המהותיים של ההתבוללות (הגירה תרבותית). מניעה של התבוללות מהותית, מחייבת הבנייה של זהות ותרבות יהודית משמעותיות עבור דורנו. לשם כך עלינו לעשות שימוש חי ועכשווי באוצרות הניסיון והמשמעות של הקיום היהודי לדורותיו, כפי שנשתמרו במורשת שלנו. המפתח לשמירה על הקיום הפיזי היהודי, מצוי בהחייאתה של המסורת במובנה הרחב.

2. תמונת המציאות

2.1 זניחת האני

חלקים גדולים של בני העם היהודי בדורנו הולכים ומתרחקים מהאינטימיות עם המורשת היהודית. אף שאפשר להסתפק בשאלה, האם ויתור מודע ומכוון על המורשת היהודית כמגדיר זהותי הוא מעשה נפוץ, הרי שמבחינה מעשית, קיימת התנערות ממשית מהמסורת היהודית לגווניה, לא רק בגולה, אלא גם בישראל. פרופ' ליבוביץ קובע, כהרגלו, בצורה חדה:

עדיין שיריים הנושרים משולחנה של ההיסטוריה והמסורת של היהדות מגיעים אף אל חלק ניכר של העם החילוני, ומכוחם של שיריים אלה, רובו של ציבור זה מוסיף לראות את עצמו כחוליה הממשיכה את שרשרת ההיסטוריה של העם היהודי. אולם המשכיות זו קיימת כמגמה בלבד, הנמצאת בסתירה גלויה להינתקות בפועל, שהיא היא המאפיינת את מציאותו של הציבור החילוני ושל המדינה והחברה שאת דמותן קובע ציבור זה... המגמה הלא־מודעת – ולעיתים אף המודעת – של הציבור החילוני היא יצירת עם "יהודי" סינתטי, אשר ההשתייכות אליו לא תיקבע ע"י

היהדות אלא ע"י תעודת־הזהות החתומה בידי פקיד של
משרד־הפנים של מדינת ישראל.²

התרבות הישראלית הכללית – כפי שהיא באה לידי ביטוי במערכות החינוך, באמנות וביצירה המקומית, בהגות, במוסר, בכלכלה, במשפט, בשפה, בתקשורת, בפוליטיקה, בסמלים, בדמויות החיקוי ובמכלול הפרקטיקות החברתיות של מעגלי חיינו – מרוששת מעקבות משמעותיים של המורשת התרבותית היהודית. את הרצון לנתק את מדינת ישראל ואת תרבותה מכל קשר ליהדות ולמורשתה מבטאת עמדה זו:

יש הכרח לנוע קדימה לקראת תבנית של פטריוטיזם ושל אזרחות מערביים יותר, פלורליסטיים יותר, "אידיאולוגיים" פחות. אפשר להביט בקנאה בארצות הברית, שבה הפטריוטיזם מבוסס על החוקה; אזרוח מוענק על ידי שופט בבית משפט; זהות מוגדרת בדרך פוליטית ומבוססת על משפט ולא על הסטוריה, תרבות, גזע, דת, לאום או שפה.³

כידוע, רבים מהמנהיגים והוגי הדעות של הציונות, ובכללם בן־גוריון ואחד העם, העדיפו את המקרא ואת גיבוריו, והתעלמו מן המסורת והתרבות העשירה שהתפתחו ביהדות מאז ועד היום. הקפיצה הנחשונית אל הרומנטיקה התנ"כית, דוחקת אל מחוץ למעגלי ההשפעה על הזהות ועל התרבות היהודית בדורנו את היצירה העשירה והמדמהימה הקרויה "תורה שבעל פה". היא מסלקת מעל פנינו את האופק של העבר, כפי שבא לידי ביטוי בכתביהם של חכמי המשנה והתלמוד, הגאונים, הראשונים והאחרונים, חכמי ההלכה וההגות היהודית לדורותיה. כפי שקובע שגי, הבחירה במסלול הרומנטי "של דילוג אל הראשית

2 " ליבוביץ, יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, ירושלים ותל אביב תשל"ה, עמ' 268.
A. Elon, "Israel and the End of Zionism", *The New York Review*, 19.12.1966, 3 pp. 27–28.

'הנקייה', מאפשרת עיצוב של "מיתוס ואתוס חדשים, שדוחים במודע את המיתוסים והאתוסים של היהדות ההלכתית המסורתית".⁴
 אין פלא אפוא, שמושמעת הדיאגנוזה הזאת:

במעלה המאה העשרים אמנם נוצרה תשתית של תרבות עברית ארצישראלית, אבל נתברר, שתרבות זו לקתה משתי בחינות: היא לא השיגה את מימד העומק, או הגובה, של הדת המשיבה על שאלות המשמעות של הקיום האנושי, ולא היה לה תוקף נורמטיבי מחייב. עד מהרה התעוררה הרגשה שנתהווה חלל ריק, שהחינוך העברי נשאר רדוד ושטחי, שחיי הרוח רפויים וחסרי עומק, שחסרה ההנחיה של השקפת עולם כוללת, הנוגעת לא רק בשאלות החיים הפוליטיים, אלא גם בשאלות החיים האישיים והבין-אישיים...⁵

דברים קשים אלו, שנאמרים בנוגע ליהודים ישראלים, נכונים קל וחומר לגבי יהודי התפוצות; ביחס לישראלים אפשר אולי לסבור כי:

די בשפה משותפת, בהיסטוריה משותפת, בכמה מיתוסי יסוד משותפים ובעלות על מניה בארגון הקרוי "מדינה" – כדי שיהודי אזרח ישראל ירגיש את עצמו שייך לאומה היהודית. קיומו של הרגש הלאומי, שהוא מהות סובייקטיבית, הוא עובדה אובייקטיבית נחרצת.⁶

אך יהודי התפוצות – שאינם דוברים עברית אלא את שפת מדינת מגוריהם, אינם אזרחים במדינת הלאום היהודי ורובם מעודם לא ביקרו בה, מתחנכים במערכות החינוך הכלליות במקומות מגוריהם ובאופן

4 א' שגיא, על המתחים בין דתיים לחילוניים – בין שיח זכויות לשיח זהות, בתוך נ' אילן (עורך), עין טובה: דרשיח ופולמוס בתרבות ישראל, תל אביב תשנ"ט, עמ' 408, 418-419.

5 א' שביד, היהדות והתרבות החילונית, תל אביב תשמ"א, עמ' 221-222.

6 י' לונדון, "דתיים וחופשיים", בתוך ד' צוקר (עורך), אנו היהודים החילוניים, תל אביב 1999, עמ' 23, 30.

כללי מעגלי הקיום והזהות שלהם חופפים את אלו של הקולקטיב שבתוכו הם חיים – יהודים אלו נעדרים קולבים במציאות, שעליהם יתלו את זיקותיהם המופשטות אל היהדות. הם מתקשים לשאוב תוכן פנימי לייחודם ולהגדרתם העצמית כיהודים.

ניתוקם של יהודי דורנו, בארץ ובפזורה, מהאופק של העבר, משמים את התרבות היהודית בהווה. בהיעדר קרבה למסורת ההיסטורית, נעדרת מאתנו השפה ההכרחית לגיבושה של תרבות. את העושר, הגיוון והמלאות התרבותיים של היהדות, תולדות קיום בן אלפי שנים, מחליפה כיום תרבות יהודית מצומצמת, חיוורת ורזה. הניכור שלנו כלפי העבר מקליש את ההווה ועלול למחוק את העתיד.

2.2 אימוץ האחר

התרבות היהודית הרזה של דורנו אינה נעדרת אלטרנטיבות. כמו כל תרבויות המיעוטים, גם אנו חשופים לאימפריאליזם של התרבות המערבית הליברלית. רוב בני העם היהודי בדורנו – בגלות ובישראל – מנהלים את חייהם כבני בית של ממש בטרקלינה של זו. ערכיה ואורחותיה, על יתרונותיהם ועל חסרונותיהם, הופנמו על ידינו במידה רבה מאוד, והיא בעבורנו התרבות הדומיננטית. היא משווקת בכל היבטי המציאות שלנו, בכל האמצעים וכל הזמן. עתה, בעידן הגלובליזציה, לית אתר, שפה וזמן הפנויים ממנה. היא מעצבת כיום לא רק את המציאות התרבותית שלנו, אלא גם את הקטגוריות להבנת מציאות זו. אין כאן מקום להאריך בתיאור ובניתוח של עובדות חיים אלו, אך יש להבין את הקשר שלהן לתופעת ההתבוללות.

היהדות מעולם לא הייתה מערכת אוטרקית סגורה. היא תפקדה תמיד כשותפה לשיח בין-תרבותי דינמי, שבמסגרתו היא עיצבה את התרבות האחרת והתעצבה, בו זמנית, על ידה.⁷

7 ראו, למשל, א' שגיא, ד' שורץ וי"ד שטרן, "מבוא", בתוך הנ"ל (עורכים), יהדות פנים וחוץ: דיאלוג בין עולמות, ירושלים תש"ס, עמ' 1-4.

עצם ההשפעה של תרבות חיצונית על יהודים ועל יהדותם, אין בה כל חדש ואין לראות בה רע הכרחי. אלא שבמהלך כל הדורות, נשען השיח הבין־תרבותי, מהצד היהודי, על זהות ייחודית מוצקה ועל מסורת תרבותית מגובשת וברורה. אינה דומה ההשפעה של הפילוסופיה היוונית על הרמב"ם ועל בני דורו להשפעה של התקשורת המערבית על יהודי מתל אביב, סיאטל או בואנוס איירס. עיקרו של ההבדל אינו בתכנים השונים של התרבות החיצונית או בדרכי השיווק החדשניות שלה, אלא דווקא בשוני הקיים בין בני התרבות היהודית המושפעת אז ועתה. ליהודי הדורות הקודמים היה נמל בית זהות, שממנו הרשו לעצמם להפליג למחוזות זרים. הם פגשו את ה"חוץ" מצוידים ב"פנים" מגובש. התוצאות השכיחות של המפגש היו העשרה של ה"פנים", ולא החלפתו על ידי ה"חוץ". לעומתם, חלק ניכר מיהודי דורנו שכחו את הקואורדינטות המציינות את נמל הבית. זניחת המסורת ניתקה אותם מהרצף התרבותי, ולכן הרוח המערבית הנופחת במפרשיהם מוליכה אותם למסע חד־כיווני – החוצה. כיוון שכך, ההתבוללות כאקט מהותי של זניחת הזהות והתרבות היהודית היא מציאות חיהם של רבים. ממנה, כאמור, קצרה הדרך להתבוללות פורמלית.

2.3 האני המנוכר לאחר

הוויתור על המסורת הוא נחלת רבים, אך לא נחלת הכל. קהילות מסורתיות, דתיות וחרדיות בארץ ובגולה, וכן קהילות קונסרוטיביטיות ורפורמיות גדולות, בעיקר בגולה, הן הנשאיות הנוכחיות של המסורת היהודית, כל אחת בדרכה שלה. בתוך מגוון רחב זה, בולטת ההשפעה של הקהילה הקטנה מכולן, הקהילה החרדית, הנתפסת על ידי רבים, במיוחד בישראל, כבעלת מונופול רעיוני על המסורת ועל ביטוייה. כיצד? ראשית, החרדים נתפסים כנשאים האותנטיים ביותר של המסורת. הם שומרי החומות. הם מציגים את האנטי־זה הברורה ביותר לזניחת האני ולא־ימוץ האחר. בבסיס אורח החיים החרדי עומדת המשימה של קידוש הישן ואיסור על החדש. בעבורם, לפחות במישור ההצהרתי והרעיוני, האופק של ההווה אמור להיות רפליקה של האופק של העבר.

מסיבות שלא זה המקום לפרטן, החרדים מקדשים את ההסתגרות
בנמל הבית, ואין הם מרשים לעצמם לפגוש את ה"חוץ" או לתת לו
ערך. הם אינם מוכנים לראות במסורת מציאות חיה ומתחדשת, ואינם
מזהים בה מרכיבים חוץ-דתיים.

שנית, החרדים נתפסים כבעלי הסמכות הפרשנית העדיפה של
המסורת. רק בקרבם נמצאים "גדולי הדור". סמכותיות זו מיוחסת
לעובדה שהם מקדישים את חייהם ללימוד הטקסטים הבסיסיים של
המסורת היהודית. ההוויה החרדית סובבת סביב הערך של לימוד תורה,
וחלק ניכר ממשאביה מגויסים למשימה זו. קהילת הלומדים, המצאה
של הדורות האחרונים, מטפחת את המיתוס של מקצועיות ושל
מומחיות בפרשנות הטקסטים, ובכך מחצינה כלפי כל את עדיפותה
ב"הבנת" המסורת.

דא עקא, הקפאתה של המסורת בידי מי שנתפסים כפרשניה
המוסמכים, הופכת אותה לבלתי רלוונטית בעבור רבים. הללו חשופים
לתרבות המערב, אשר חווה את המציאות כתהליך אבולוציוני של
השבחה ושל שאיפה לקדמה, ולכן הם מתקשים להזדהות עם מסורת
שתכליתה המרכזית היא שימור העבר כמות שהוא וערגה אל תקופות
קודמות. האתוס של המסורת, בפרשנותה החרדית, עומד בסתירה
לאתוס של תרבות המערב. זאת ועוד: הזיהוי המתמשך של החרדים
ושל עמדותיהם עם המסורת, מעצב את הדימוי הכללי שיש לה בקהל
הרחב. הוא מלביש את המסורת בבגדיהם השחורים, כולא אותה
בשמורות מגוריהם, מאציל עליה את סגירותם הרעיונית ומעטה אותה
בשמרנותם.

יתרה מכך: המסורת היהודית היא אורח חיים. קליידוסקופ מגוון
של מצוות, מנהגים, מחשבה, אמנות, מיסטיקה, מוסר, אגדה ועוד ועוד.
הקהילה החרדית של הדורות האחרונים עמעמה את ריבוי הפנים של
המסורת, והדגישה מאוד את ההיבטים המשפטיים שלה. כתוצאה
מההפקדה הרעיונית המתמשכת של פרשנות המסורת בידי החרדים
והמתחרדים, התקבעה והשתרשה המחשבה שמלוא כל המסורת –
הלכה. המסורת סובלת ממשפטיזציית-יתר. היא נודפת ארומה של

“חומרה”, ומאופיינת בנוקדנות של הקפדה על “שיעורים”, שבעיני רבים אינה ערה להבחנה בין עיקר וטפל. כך, באופן פרדוקסלי, הקהילה החרדית הקטנה, שמוסרת את חייה לשמירה על המסורת, מנכרת מהמסורת קהילות הגדולות ממנה פי כמה וכמה.

3. הנגשת המסורת

האם אפשר לעורר מחדש את העניין של יהודים במסורת? האם הנתק ברצף ההיסטורי ניתן לגישור, כך שאופק ההווה יושפע מאופק העבר ותתאפשר התחדשות של תרבות יהודית מודרנית מלאה? מה ניתן לעשות כיום על מנת להחזיר את הגלגל לאחור, לחזק את הזהות היהודית, ובכך להקים גדר בפני ההתבוללות המהותית? הפרויקט המוצע עוסק באלמנט אחד: הנגשת המסורת באמצעות הנגשה של טקסטים מסורתיים. כיוון שכך, ברור על פניו כי המפעל לא יוכל להועיל באופן ישיר לחלקים בציבור, שאינם מעוניינים בטקסטים וצורכים רק תרבות פופולרית. במובן זה, יש למפעל ארומה אליטיסטית: הוא יתרום לציבור המשכיל, בעל הסקרנות האינטלקטואלית (ורק בעקיפין, באמצעות ההשפעה התרבותית שיש לציבור זה על החברה שהוא חי בה, תחלחל תרומתו גם אל השאר). ככל שבעתיד ישתנה היחס של הציבור הרחב אל טקסטים, כך גם ישתנה היקף השפעתו התרבותית והזהותית של המפעל. בהערת סוגריים ניתן להוסיף, כי ניתן לשקול את האפשרות, שבעתיד ייפתח ארון הספרים היהודי גם לפני יצירות לא טקסטואליות (מוזיקה, קולנוע, יצירות אמנות וכדומה) – אך אנו לא נעסוק בכך במסגרת זו.

3.1 דור לדור מביע טקסט

כאמור, בעבר, ידה של המסורת היהודית הייתה בכל. היא עסקה לא

רק בפרקטיקות דתיות, אלא בכל היבטי הקיום האנושי. משך אלפי שנים הייתה המסורת המסגרת הכוללת, שמתוכה נגזרו שגרת יומם של יהודים (האוכל, הלבוש, העבודה, חיי המין, צבירת הרכוש והשימוש בו וכדומה), עולמם הערכי, הרוחני והאינטלקטואלי, מעגל חייהם האישי, המשפחתי, הקהילתי והציבורי ועוד. כל דור "ירש" מסורת מדורות קודמים וניהל עמה דיאלוג ייחודי לו. המסורת היא תוצאה של הליך מתמשך, של שימור אורח חיים תוך עיבודו המתמשך, בהתאם לנסיבות המשתנות. המודיפיקציות שכל דור ודור ערך במסורת, הן החלק שלו בגיבושה, כפי שהיא הוצגה לדורות העוקבים. אלמנט ההמשכיות של המסורת הושג בשני אמצעים שונים: ראשית, במעגל העממי הרחב, היא הועברה בעיקר באמצעות צפייה וחקיוי של התנהגות. הילד בשטעטל – מוקף אך ורק ביהודים מסורתיים ומרוחק מעשית ומנטלית מצורות חיים חלופיות – ספג את אורח החיים היהודי המסורתי באמצעות כל החושים, והפנים אותו ללא מאמץ מודע. המטבח היהודי התנהל על פי מורשת האם, השבת נשמרה כנהוג בבית אבא, התפילה וניגוניה הוטמעו כנוסח בית הכנסת וכו'. שנית, במעגל האליטיסטי של תלמידי החכמים, מורי ההוראה, המנהיגים הרוחניים, המשפטנים והאינטלקטואלים, הועברה המסורת גם באמצעות לימוד של טקסטים בעלי אופי קנוני מקודש. ההנהגה היהודית לגוניה ולדורותיה עסקה בלימוד, פרשנות וכתובה של טקסטים במגוון רחב של ז'אנרים. אנחנו עם הספר, משום שבאמצעות ספרים נשמרה תרבותנו. המילה הכתובה היא חייל מרכזי של היהדות, במלחמת ההישרדות שלה בשוק הרעיונות הרב־דורי. דור לדור מביע טקסט. שני האמצעים הקלסיים שבאמצעותם נשמר אלמנט ההמשכיות של המסורת – חיקוי ההתנהגות ולימוד הטקסט – שוב אינם מתפקדים כבעבר. פירוקה הפיזי של הקהילה היהודית, התערבותם המלאה של רוב בניה ובנותיה בקהל הרחב וקבלתם על ידו, כוחה האימפריאלי של תרבות המערב – גורמים אלה ואחרים החליפו את דגם החיקוי השכיח בעברוננו. המסורת המערבית הליברלית, על ביטוייה השונים, היא הסביבה השכיחה לגידולו של יהודי בן התקופה. צפייה וחקיוי

של אורחות ההתנהגות המקובלים בסביבה, מרחיקים את היהודי ממסורתו שלו. לפיכך, דרך המלך להנחלת המסורת היהודית בדורנו, חייבת להשתמש בטקסטים הרבים, המגוונים, העשירים, שמהם מורכב עולם היצירה של התרבות היהודית. אולם, וזהו תורף העניין, רוב היהודים, גם לו היו מעוניינים בטקסטים ובאופק של העבר הגנוז בהם, מנועים מלעשות זאת, עקב בעיה של נגישות.

3.2 בעיית הנגישות

בן דורנו, הסקרן להבין את זהותו האישית והלאומית כיהודי, מתוך רצף עם העבר היהודי, באמצעות פגישה אינטימית עם הספר היהודי, חסר כלים בסיסיים למימוש רצונו. הטקסטים הקנוניים של התרבות היהודית, ולמעשה מכלול היצירה היהודית לסוגותיה, הם יצירות עתיקות ששפתן, המבנה שלהן, הקודים התרבותיים שלהן וקהל היעד המקורי שלהן שונים מאלו של בני זמננו וארים להם.

ראשית, **השפה**: העברית הקדומה והארמית (כמו שפות אחרות שהיו בשימוש יהודי מובהק – יידיש ולדינו) אינן שגורות על לשוננו. אפילו לרוב הישראלים, שעברית מודרנית היא שפת אמם, חסרה היכולת להבין טקסט בסיסי בעברית קדומה. רק תלמידים של מערכות חינוך דתיות וחרדיות, המשקיעות זמן ניכר מאוד בהנחלת הלשון של כתבי הקודש, יכולים – גם זאת, לעתים, עם קשיים – לקרוא את הטקסט בחופשיות יחסית.

שנית, **המבנה**: חלק הארי של הטקסטים הפורמטיביים של התרבות היהודית אינו כתוב בדרך שמקלה על הקורא המודרני. טקסטים אלה נעדרים מבנה נושאי, ואין בהם סדר פנימי שניתן להבנה על ידי קורא בלתי מתמחה. אם משכיל יהודי אמריקני יבקש לאתר בארון הספרים היהודי כולו, או באחד ממדפיו או ספרינו, תשובה לשאלה ספציפית כלשהי, לא יעלה הדבר בידו, גם לו היה דובר את שפת הטקסט. בהיעדר תוכן עניינים (לארון, למדף ואפילו לספר), חיפוש יהיה חסר טעם. הדרך היחידה הפתוחה לפניו, היא להיזקק לספרות יעץ מודרנית שנכתבה בידי בן בית בארון; אלא שזו, בדרך כלל, אינה

קיימת, ובכל מקרה היא אינה יכולה לשמש תחליף לעיון בטקסט עצמו. שלישית, **הקוד התרבותי**: כמו כל טקסט, גם כל אחד מהטקסטים שבארון היהודי נכתב בהקשר תרבותי, היסטורי וסוציולוגי נתון. ככל שהטקסט עתיק יותר, כך גם נפער פער גדול יותר בין ההקשר המקורי של הספר ובין חיינראנו, דבר המקשה עוד יותר על עיכולו. לא רק שפתו שונה, אלא גם הקודים שבהם הוא משתמש. לפיכך, המשכיל האמריקני אף לא ידע לזהות את המונח הרלוונטי בשפת הטקסט, המתאר את השאלה המעניינת אותו. בהינתן העובדה, שהספרות היהודית מתפרסת על טווח של יותר מאלפיים שנה וחוצה גבולות של תחומי התמחות על פי הגדרתם בימינו, אך שכיח יהיה לגלות מקרים, שבהם אותה שאלה מוצגת באמצעות קודים שונים לחלוטין במהלך ההיסטוריה.

רביעית, **קהל היעד**: בגלל האופי הסמכותי שהמסורת מייחסת לכתבים מוקדמים, חלק גדול של ארון הספרים היהודי מורכב מחיבורים פרשניים של יצירות קודמות. המשכיל האמריקני, גם אם יתגבר על כל המכשלות הקודמות, יתקשה במקרים רבים לקרוא ספר נתון, ללא השקעה גדולה ברכישה של בקיאות רחבה ושל הבנה מעמיקה בספרות שהניחה את התשתית לספר הנתון. כפי שכבר צוין, ארון הספרים היהודי לא כוון במקורו לציבור הרחב; הלה רכש את מסורתו "מהאוויר". ארון הספרים היהודי עמוס ספרות מתמחה, שיועדה למעגל אליטיסטי מצומצם של תלמידי חכמים.

כעולה מכל האמור לעיל, המשתמשים בקורפוס היהודי בדורנו הם בעיקר בני (ובדרך כלל לא בנות) הציבור החרדי והדתי, המוכנים להשקיע חלק ניכר מאוד מעתותיהם בלימוד התרבות היהודית, מסיבות של אמונה דתית. רוב המסגרות שבהן ניתן ללמוד היום את תוכני הארון, הן מוסדות אידאולוגיים דתיים מובהקים, הדורשים מהבא בשעריהם מחויבות אישית מוגדרת מאוד. שאר בני העם היהודי, רוב מניינו ובניינו, מנועים מגשת אל המסורת פנימה. התוצאה הטרגית היא, שארון הספרים היהודי העמוס והגדוש – פרי עמל דורות של אנשי דת, מיסטיקנים, משוררים, פייטנים, בלשנים, פילוסופים ואנשי משפט

– נעול בפני רבים. הטקסטים הפורמטיביים של התרבות היהודית מונחים בקרן זוית.

על פי המסורת שבידינו, בצרפת של המאה ה־13, נלקחו 25 עגלות סוסים מלאות טקסטים יהודיים לשרפה, ברחובה של עיר. יש לזכור, שמדובר בתקופה שלפני המצאת הדפוס, כך שכל מה שהיה מאכל לאש היה כתבי יד. היקפו של האבדן היה עצום ממדים – כמותיים ואיכותיים. ר' מאיר מרוטנברג, מגדולי החכמים של התקופה, העריך שהאבדן הפיזי של הטקסטים הוא סכנה מהותית להמשך הקיום של התרבות היהודית. ואמנם, יש המייחסים את העובדה שאין לנו היום אפילו כתב יד אחד שלם של כל התלמוד, לשרפה המסיבית דאז. ר' מאיר המזועזע חיבר את השורות שלפנינו, שנכנסו לספר הקינות שאנו אומרים ביום האבל המסורתי – תשעה באב:

שאלי שרופה באש לשלום אבליך,
המתאווים שכון בחצר זבוליד;
השואפים בעפר ארץ,
והכואבים המשתוממים עלי מוקד גליליד;

...

משל למלך, אשר בכה למשתה בנו,
צפה אשר יגוע, כן את במליך;
תחת מעיל תתכס סיני לבושך בשק,
תעטה לבוש אלמנות, תחליף שמליך;
אוריד דמעות עדי יהיו כנחל,
ויגיעו לקברות שני שרי אציליך;
משה ואהרן בהור ההר,
ואשאל היש תורה חדשה
ובכן נשרפו גליליד.⁸

Abraham Rosenfeld, tr. and ed., *Tisha B'av Compendium* (New York: Judaica Press, 8 1983), 161.

אנו חיים, לכאורה, במציאות שונה לחלוטין: ניתן להשיג בקלות מרובה ספרות יהודית. קיים גל גדול, אולי חסר תקדים בהיקפו, של יצירה יהודית. כך, למשל, בירושלים הבירה, למעלה ממחצית הכותרים המודפסים בעברית בשנים האחרונות עוסקים בסוג אחד של ספרות יהודית – ספרות תורנית. אולם במובן המהותי, של המשמעות ושל הרלוונטיות של ארון הספרים היהודי לגבי בני העם היהודי בכללותו, אנו נמצאים במשבר דומה לזה שבמאה ה־13: אז מנעה שרפת הגלילים את הנגישות הפיזית אל הטקסט; היום נדפסים ספרים באלפי אלפיהם, אך הנגישות המעשית אל תוכניהם בלתי אפשרית בעבור הרוב המכריע של בני העם. היום כאז, אנו "כואבים ומשתוממים" ושואלים "היש תורה חדשה?", כפי שראינו, המשמעות של היעדר הנגישות היא ניתוק מהרצף ההיסטורי, שסופו התבוללות מהותית ופורמלית. המילים של ר' מאיר – "צפה אשר יגוע, כן את במליך" – מקבלות משמעות אקטואלית מצמררת.

3.3 חשיבות הכלי

הניתוח של בעיית הנגישות מלמד, כי חלק מרכזי שלה מקורו בכלי שבו מצוי הטקסט. כפי שאציע בהמשך, הקשיים שמקורם בשפה ובמבנה ניתנים לטיפול ישיר, באמצעות שינוי השפה ויצירה של מערכת מסדרת של הטקסט, חיצונית לו. גם עם הקשיים האחרים ניתן להתמודד באמצעות כלים מודרניים: את הקודים התרבותיים אפשר לפענח ולתרגם לשפת התקופה, ואת ההשקעה הגדולה הנדרשת לשם רכישה של בקיאות והבנה ניתן להחליף, במידת מה, באמצעים מודרניים של דליית מידע.

במבט ראשון נראה, שקיימת דיספרופורציה בין המשקל של הבעיה ובין האמצעים הטכניים אשר בכוונתנו להציע לפתרונה – ולא היא. לכלי, למדיום, יש חשיבות מרכזית בדרכי הנחלתו של כל מסר – ישן כחדש, מורכב כפשוט. דוגמה היסטורית מאלפת עשויה להועיל: בעבר הייתה הדרך המקובלת לאחסון מידע באמצעות מה שקרוי בפינו **מגילה** (ואז נקרא **ספר**), וזו נשמרה בדרך כלל בכדים. הספר,

כפי שהוא מוכר לנו היום, בצורה של דפים חתוכים תפורים בצד אחד, הומצא ככל הנראה במאה הראשונה לספירה. הוא היה עשוי גיליונות פפירוסים מהודקים בגבם, ונקרא **מצחף**. אף שלספר יתרונות פרקטיים ברורים על פני המגילה – ניתן לאחסן מידע על שני הצדדים של הגיליון; אורכה של המגילה התקנית היה מוגבל לתשעה מטרים, כך שניתן היה להכיל בה רק כמות מצומצמת יחסית של מידע – התקבלותו הייתה רצופה קשיים. היהודים, שהשתמשו במגילות זה מאות שנים, וכמוהם העילית הפגנית של האימפריה הרומית, הסתייגו מהכלי החדש, מטעמים של שמרנות. לעומתם, הנוצרים באימפריה הרומית, שהיו בני המעמד הנמוך, ללא מסורת ספרותית וללא מחויבות להרגלים קודמים, מיהרו לאמץ את הספר (ואולי אף המציאו אותו). במובן זה, היהודים הם "עם המגילה" ואילו הנוצרים הם "עם הספר".

לפתיחות הנוצרית היו תוצאות חשובות: ראשית, במשך התקופה שהיהודים ואחרים היססו להשתמש במצחף (עד היום אנו משתמשים רק במגילה בהקשרים פולחניים), נהנתה הנצרות מיתרון טכנולוגי משמעותי ביותר, שאפשר לה להפיץ באופן יעיל את תורתה ברחבי העולם העתיק.⁹ שנית, כל עוד המשיכו היהודים להשתמש במגילות, אוחסן כל אחד מהחלקים (הספרים) של התנ"ך בנפרד משאר החלקים. לפיכך, לא ערכו היהודים את התנ"ך כאנתולוגיה יחידה וסגורה. דווקא הנוצרים, בני הדת החדשה, היו הראשונים שאספו את כל החלקים וערכו אותם יחדיו, באמצעות הטכנולוגיה של המצחף, בסדר שנראה להם. היהודים, מאוחר יותר, בחרו בסדר עריכה אחר. יש הסוברים שזהו מקור ההבדל שבין התנ"ך ובין הברית הישנה, שהן, למעשה, שתי מהדורות של אותו אוסף.¹⁰

ניתן למתוח אנלוגיה בין השמרנות היהודית דאז והשמרנות היהודית דהיום. את הקיבעון של דבקות במגילה, מחליף היום קיבעון

9 B.M. Metzger & M.D. Coogan (eds.), *The Oxford Companion to the Bible*, Oxford University Press, 1993, pp. 94–95.

10 ג'ק מיילס, אלוהים: ביוגרפיה חדשה, תל אביב 1997, עמ' 31–32.

של דבקות בשפה ובצורה של הטקסט. תוצאתם של שני הקיבעוונות דומה: הם מקשים על בני הדור להגיע אל הטקסט, ומדלדלים את היקף ההשפעה של התרבות והמסורת היהודיות.

4. ההצעה

יצירת קרבה מחודשת בין היהודים ובין מסורתם, מחייבת התנערות מהשמרנות הנוכחית ביחס לארון הספרים היהודי. נדרש מפעל אנציקלופדי ואנתולוגי שיאסוף, יתרגם, ימיין ויקטלג את קורפוס הטקסטים הפורמטיביים של התרבות היהודית. תכליתו היא לפתוח את הארון בפני כל בני העם היהודי, החפצים להעשיר את עצמם במסורת עמם.

עלינו להזהיר את עצמנו: המפעל המוצע אינו מספיק. הקמת גשר בין היהודים ובין מסורתם – נוח ויעיל ככל שיהיה – לא תועיל אם היהודים יסרבו להלך עליו. לכן ברור, כי בצד המפעל המוצע, נדרש מאמץ רב פנים על מנת לעורר את הסקרנות של היהודים במסורתם, לשכנע אותם בערכה בעבור חייהם, לגרום להם להרהר בשורשיהם ולחפש תשובה לשאלת ייחודם. יש להודות, כי בנקודת הזמן הנוכחית, המשימה נדמית קשה במיוחד ובעלת סיכויי הצלחה מצומצמים, אך אין בכך משום הצדקה לאי עשייה או לרפיון ידיים. אף אם לא עלינו המלאכה לגמור, אין אנו בני חורין להיפטר ממנה. בנוסף, השיבה אל המסורת, יכול שתנבע לא רק ממאמץ חינוכי מתוכנן, אלא גם מנסיבות שמחוץ לשליטתנו: היא עשויה להתפתח כתוצאה מהתרחשויות הנוגעות לעם היהודי (כגון אנטישמיות מתחדשת) או התרחשויות רחבות יותר (כגון אופנה עולמית של חיפוש שורשים וחזרה לאתניות). כך או אחרת,

שורת האחריות מחייבת אותנו להתכונן לקראת אפשרות של התעוררות של עניין במסורת, אצל המשכיל היהודי מסיאטל, הסטודנטית מבואנוס איירס או הקיבוצניק הישראלי.

4.1 מבנה

למיזם שלושה שלבי ביצוע: איסוף, תרגום וקטלוג. אתאר אותם בקיצור נמרץ, תוך שאסב את תשומת הלב לקושי המרכזי שעומד לפתחו של כל אחד מהשלבים.

4.1.1 הנגשה פיזית – איסוף: בשלב הראשון ייאספו הטקסטים שייכללו במפעל, יועלו למדיום אלקטרוני, ויתבצע מיון על פי מפתח ספרני מקובל. זה שלב טכני במהותו. עם השלמתו, יוכל כל אחד להשיג נגישות פיזית אל ארון הספרים היהודי מביתו, במחיר זול יחסית וללא ספריות מתווכות. כידוע, קיימים כבר מפעלים שמעלים למדיום אלקטרוני חלקים מסוימים מארון הספרים. מה שנדרש הוא הרחבה מקסימלית של הספרייה היהודית האלקטרונית, אל מעבר לספרות ההלכה והטקסטים היסודיים.

הקושי המרכזי הוא בהגדרה של ההיקף, ובקביעה של התוכן המדויק של ארון הספרים, לצורך המפעל. מצד אחד, הדעת נותנת כי יש לשים מגבלות על ההיקף, מסיבות פרקטיות. לכן, לכאורה, עלינו להסתפק באיסוף יצירות מרכזיות, קנוניות, בכל אחת מהסוגות המרכזיות של ארון הספרים. מצד שני, קשה להגזים בחשיבות השאלה, מה יישאר מחוץ למסגרת המפעל: כל בחירה שהיא, עלולה להתפרש כצנזורה או כהטיה מסיבות אידאולוגיות. יתרה מכך, גם בהנחה של ניקיון כפיים מלא בבחירה, עדיין יש לשאול "מי שמנו?", אם אכן תהיה למפעל השפעה ממשית על הדרך שבה תונחל התרבות היהודית לדורות עתידיים. כיצד ניתן להצדיק את השלטת הטעם ושיקול הדעת של דור עורכי המפעל על דורות עתידיים? נדרשת מחשבה מעמיקה, על מנת להלך נכונה בין שיקולים נוגדים אלו. כך או אחרת, אם יהיו למפעל חיים מתמשכים, ניתן לקוות כי אם תיעשה בדור הנוכחי בחירה

מוטעית, היא תתוקן בידי הבאים אחרינו. אפשר שהקשיים הפרקטיים, אשר עלולים למנוע פתיחה נוכחית רחבה של המפעל לכל תכניו של הארון, ימצאו את פתרונם בחלוף הזמן.

4.1.2 הנגשה לשונית – תרגום: בשלב השני, יעברו הטקסטים שייבחרו תרגום מקצועי משפת המקור לשתי שפות: עברית מודרנית ואנגלית מודרנית. המקור והתרגומים יוצגו זה ליד זה במדיום האלקטרוני, כך שכל טקסט יופיע בשלוש שפות. לכאורה, גם שלב זה הוא טכני במהותו: תרגום "מקצועי" נחזה להיות הורקה מכלי לכלי, ללא התערבות של המתרגם. בפועל, כמובן, אין תרגום ניטרלי. מסורתנו ערה לכך, ולכן הכשירה את תרגום השבעים, בכך שייחסה את יצירתו להתרחשות ניסית. תרגום לא נסי, דוגמת זה של אונקלוס, מקובל על הכול כיצירה פרשנית. הקושי, אם כן, הוא בכך, שכל בחירה שתיעשה על ידי המתרגמים, תשקף בחירה פרשנית שלהם לגבי הטקסט. אף שברור, שעלינו לנסות למנוע השפעות סובייקטיביות על היצירה המתורגמת, עלינו להיות ערים היטב לעובדה, שלא קיימת דרך מעשית להימנע מכך. לתרגום הטקסט יש מחיר כבד נוסף: הוא מרחיק את הדורות הבאים מאינטימיות עם לשון המקור, ובכך, למעשה, תורם להשכחתה ולאבדנה. ככל שהתרגום יתפוס את מקומו של המקור, כך גם נתנתק מהיבט חשוב של המסורת – הלשון עצמה ("לשון הקודש"). אל יקל הדבר בעינינו (ובלשון שעלולה להימוג: "לאו מילתא זוטרתא היא"): הלשון היא עולם שלם של רגישויות. משתקפים בה גוני גוונים של קונוטציות תרבותיות. טקסטים רבים במסורת היהודית מדגישים, אין ספור פעמים, את ערכה הפנימי של הלשון, ופרשני הדורות הקודמים דייקו במסורה של כל אות ואות. ההצעה לשמר בכל עותק אלקטרוני את הטקסט המקורי, נועדה למתן את הפגיעה הצפויה, אך ברור שאין היא פתרון של ממש.

4.1.3 הנגשה מושגית – קטלוג: כל ספר מדעי כולל מפתח עניינים, ובו שורה של ערכים נושאים שבאמצעותם יכול הקורא לערוך עיון

מושכל בספר. מפתח עניינים דומה אינו קיים לגבי חלקים גדולים מאוד של ארון הספרים היהודי, וכתוצאה מכך נשאר הארון חתום. נדרשת עבודה חלוצית של "דלייה" של נושאים (במובן הרחב ביותר של המילה) מתוך הטקסט. לכן, בשלב השלישי, תיערך עבודת מפתוח וקטלוג של כל אחד מהטקסטים (אינדקסציה), ולבסוף ייעשה מפתוח של הארון כולו. המטרה היא יצירה של אינדקס מורכב, אשר ימשיג את ארון הספרים היהודי ברמות מגוונות של פירוט, על פני כל שטחי הידע האנושי הרלוונטי. עם השלמת המשימה, יהיה בידינו מפתח של ממש לארון הספרים היהודי.

גם כאן אורב לפתחנו קושי דומה, באשר מפתוח טקסטים הוא מלאכה פרשנית מדרגה ראשונה. המפתוח (אף יותר מהתרגום) אינו יכול להיות ניטרלי; הוא משקף בהכרח את עולמו האישי של הממפתח. חרדי וחילוני, איש ואישה, ישראלי ואמריקני, משפטן ופילוסוף – לכל אחד ניסיון חיים שונה, תפיסת מציאות שונה, ולכן הקטגוריות שבאמצעותן הוא או היא מסווגים תופעות או טקסטים שונות מאלו של זולתו. כל בחירה מפתוחית שתיעשה, מחיה אפשרות פרשנית אחת אך משתיקה וממיתה שורה של פרשנויות חלופיות. ניתן, לדעתך, להתמודד באופן חלקי עם קושי זה, באמצעות ניסיון מודע לגוון את הפרופיל האנושי של עורכי המפתוח, כך שהתוצר הסופי של מפעל ההנגשה המושגית יהיה תפריט פלורליסטי של אפשרויות פרשניות (ראו פירוט בסעיף 4.2.6 להלן). גם כאן קיים מתח בין הרצוי ובין האפשרי מבחינה פרקטית, וגם כאן ניתן להתנחם בראייה של המפעל כפרויקט מתמשך, שההשקעה בו תימשך לאורך דורות, כך שעם הזמן יתקרב האפשרי אל הרצוי.

4.2 ביצוע

בתיאור דלעיל "הצפתי" אל פני השטח חלק מהקשיים המהותיים שההצעה מעוררת. בנוסף, יש להניח שיתעורר ויכוח ציבורי, שינבע לא רק מהקשיים הללו אלא גם מסוגים אחרים של רגישויות – פוליטיות, דתיות, מחקריות ואחרות. על אף המשקל המצטבר הלא מבוטל של

הקשיים הצפויים, אני סבור כי יש לקיים את המפעל בדחיפות. השאלה, כמו תמיד, היא שאלה של אלטרנטיבה: גישה טהרנית אל הטקסט, המתייחסת אליו כאל קודש הקודשים, שאין לחללו בכל עיבוד אנושי – בחירה, תרגום או קטלוג – מושכת את הלב (במיוחד את הלב הדתי), אך מחירה כבד מנשוא. אם ברצוננו לטפח ולנטור את המסורת היהודית, אם שמירתה של זהות יהודית בדורות הבאים יקרה לנו, אם לבנו נחמץ למראה הפיצול שבין האופק של העבר ובין האופק של ההווה, אם ההתבוללות הרוחנית והפיזית כקוצים בעינינו, עלינו לעשות מעשה לא טהרני. זה המאזן שעל דורנו להכריע בו.

הסכמה לשלם מחיר אינה פוטרת אותנו מהאחריות להתנהל בדרך שתמעט, ככל האפשר, את המחיר, וממילא תצמצם את ההתנגדות העניינית למלאכת ההנגשה של הארון. מורכבותו, רגישותו וחשיבותו של המפעל, מחייבות את העושים במלאכה למקסימום זהירות מפני תיוג כלשהו שלו, ומפני השלטה או השתקה של מי מהגישות המרכזיות המקובלות לארון הספרים. לפיכך מוצע לנקוט שורה של דרכי פעולה:

4.2.1 איוש: על המפעל להתרחק ככל האפשר מכל מחויבות אידאולוגית מובנית. לפיכך, יש להקפיד שבראשו תעמוד קבוצה רחבה דייה של אנשים בעלי רקע תרבותי, אידאולוגי ומקצועי מגוון ככל האפשר, שישמשו כולם רוקחים של מוצר רב־צבעים ומגוון ככל האפשר. ודוק: אין כאן קריאה ל"פשרה" תרבותית – עלינו להתרחק מיצירה של מוצר סינתטי, שהוא חסר משמעות. מטרתנו היא לאפשר לכל הקולות להישמע. ההטרונניות הפרסונלית חייבת לחלחל לכל הדרגים: בהיות המפעל רב־תחומי מובהק, מתחייב שיתוף פעולה של חוקרים ואנשי ביצוע שיעדיהם ומחויבויותיהם שונים זה מזה. חוקרי תרבות, רבנים, חוקרים במדעי היהדות, אנתרופולוגים, בלשנים, פילוסופים, משפטנים, אנשי ספרות ואברכים – כל אחד ימצא במפעל עניין מנקודת ראות שונה ותכלית שונה. כל אחד יוכל לתרום לו בדרכו וליטול ממנו את שכרו האינטלקטואלי, הדתי, המחקרי או הלאומי.

4.2.2 היקף: בחירת הטקסטים שייכללו בארון (בהנחה שבשלבם הראשונים מתחייבת בחירה) חייבת להיות בעלת מגמה אקלקטית, שתגדיר את גבולות התרבות היהודית בדרך רחבה. יש לכלול בו טקסים ממקורות שונים זה מזה מכל בחינה: לשונית, היסטורית, אידאולוגית, תאולוגית ומושגית. הוא יכלול טקסטים מכל הסוגות של היצירה היהודית: הלכה (ש"ת, פסקים, תקנות, מדרשי הלכה, מנהגים), מחשבה (קבלה וחסידות, פילוסופיה), אגדה, פיוט, שירה, תפילה, סיפור כרוניקות היסטוריות, ספרות מחקר ועוד. יש להשתדל להתרחק, ככל האפשר, מצנזורה אידאולוגית, ערכית, פרשנית וכדומה. המפעל יימנע במודע מלהציג את ההייררכיות הטקסטואליות הפנים-תרבותיות. כל הטקסטים שייכללו בו יוצגו באותה צורה, ללא הדבקת תוויות כלשהן. אמנם בגישה זו יש משום "השטחה" של הטקסטים ורידוד של התרבות – שהרי התרבות הממשית מכירה בקיומן של הייררכיות כרונולוגיות, תוכניות ואחרות – אלא שהדבר נדרש משום המגמה המרכזית שלנו, שלא לעסוק בכל דרך שהיא בשיפוט או בהערכה של הטקסטים. הפרשנות של ארון הספרים בדרך שתפיק ממנו תמונה היסטורית ריאלית, נמצאת מחוץ לגבולות המפעל. זאת ועוד: ראוי להימנע ממחויבות לגישות מטה-נורמטיביות, כגון פלורליזם או רב-תרבותיות. העמדה היחידה שעל המפעל להיות מחויב כלפיה, היא סובלנות במובנה הצר, קרי: נכונות שלא להרחיק מן השיח היהודי טקסטים, שחלק סביר מבני התרבות היהודית מייחסים להם חשיבות. על בסיס זה, ניתן יהיה לקבוע כי גבולות המפעל רחבים די הצורך כדי לכלול בו טקסטים שנויים במחלוקת, וכי אין בהכללתו של טקסט כדי לייחס לו חשיבות או לגיטימיות.

4.2.3 תכנים: יש להגביל את תכניו של המפעל לשלושת השלבים המוצעים, ותו לא. כל שאיפה נוספת, תרחיק מהמפעל קבוצות גדולות של משתתפים חיוניים. כך, למשל, יש להבהיר כי המפעל לא נועד להציג אחדות כלשהי בארון הספרים היהודי. אפשר, שהשפע הבלול והמסוכסך של מקורות שונים המשתייכים למסורת היהודית, מציג אחדות

דיאלקטית ניתנת לזיהוי, אבל ניסוחה של אחדות כזאת, או אפילו הצבעה על דבר קיומה, חורגת מתכליתו של המפעל. זאת ועוד: כל סוגי ההכללות מסדר שני – השוואות, הנגדות, היסקים וכדומה – הן מלאכות חשובות, אשר יש לקוות שהמפעל המיועד ישיר את הקרקע לביצוען, אך הוא עצמו לא יעסוק בהן. המפעל יתמקד רק בהנגשה פיזית, לשונית ומושגית של הטקסט, והוא יימנע מכל עיבוד של הטקסטים מעבר לכך.

4.2.4 שקיפות: כל הדיונים ותהליך קבלת ההחלטות של החלקים השונים של מפעל ההנגשה, חייבים להיעשות בשקיפות מלאה כלפי כולי עלמא: קהלים מקצועיים, קהלים אידאולוגיים והציבור בכללותו. יש לפרסם את תוכנם של הדיונים קרוב ככל האפשר לעת התרחשותם, על מנת לאפשר לדיון המקצועי, הרעיוני והציבורי הפתוח להשפיע בזמן אמת על תהליך קבלת ההחלטות. לשקיפות ערך חשוב, הן משום שהיא תנמיך את מפלס החשד כלפי המפעל, הן משום שיש להניח, שבעתיד ייוחס ערך רב לתיעוד של תהליך קבלת ההחלטות לגבי תכניו. תיעוד קפדני הוא בסיס ליצירת אמינות, וכן להערכה, שפיטה וביקורת של המפעל. במסגרת זו, יש מקום ליזום את הקמתו של כתב עת מדעי-תרבותי מיוחד, שידווח על המתרחש וישמש במה פתוחה לדיון ולביקורת על היבטים שונים של מימוש המפעל.

4.2.5 תהליכי קבלת החלטות: יש לעצב מבנה מיוחד של תהליכי קבלת החלטות, שעיקרו הוא כללי הכרעה נמוכים, שלא יאפשרו יצירתן של קואליציות (תרבותיות, אמוניות או פוליטיות) נגד מיעוטים. על תהליכי קבלת החלטות לשקף את הגישה הסובלנית של המפעל, כלפי כל הדוכנים הקיימים בשוק הרעיונות היהודי. כוח הוֹנְטוֹ יהיה שמור רק למקרים של הסכמה רחבה יחסית בין השותפים למפעל.

4.2.6 גיוון: על המפעל לשקף את העיקרון ההרמנויטי המסורתי "שבעים פנים לתורה". הוא לא ישאף לייצר פרשנות מונוליטית לטקסט (הן בשלב

התרגום, הן בשלב הקטלוג), לא יתיימר להבנתו ה"אובייקטיבית" או לחיפוש אמת. אדרבא, מוצע כי טקסט נתון יופקד בידי קבוצה מגוונת ככל האפשר (מכל הבחינות המרכזיות הרלוונטיות לטקסט הנתון), אשר כל אחד מחבריה יציע לפני הדורות הבאים את הדרך שבה הוא רואה את הטקסט. המפעל לא יעסוק בדחייה או בקבלה של עמדה כזו או אחרת. היעדר הסכמה בין העושים במלאכה, לא רק שלא ישבית את המלאכה, אלא אף יתקבל בברכת "אלו ואלו". כך יונח על המדף תפריט של התייחסויות לטקסט נתון, אשר יבטא פרספקטיבות מגוונות שלו, כפי שרואים אותן יהודים הבאים מעולמות שונים. בעתיד יוכל כל מעוניין להשוות ולבדוק בין האלטרנטיבות הקיימות בארון, ולבחור לו כראות עיניו. ערכו של המפעל בהנגשה של הארון על מגוון משמעותיות, וכל הרוצה ליטול, יבוא וייטול בהתאם לטעמו והעדפותיו.

4.2.7 שיתוף פעולה: יש להניח, כי במצב הנוכחי של תחרות ואנטגוניזם בין זרמים ביהדות, יהיה קושי ביצירת שיתוף פעולה עם החרדים ואולי גם עם גורמים נוספים. נדרשים פתרונות יצירתיים: למשל, אפשר שבלית ברירה, יתקיים המפעל באמצעות מדורים נפרדים בעלי אוטונומיה מסוימת. כך, למשל, יש לשקול הקמה של מדור נפרד, שבמסגרתו יבצעו החרדים את חלקם בפרויקט על פי פרמטרים כלליים שייקבעו, אך ללא שיתוף פעולה מתמשך עם הגורמים הביצועיים של המפעל. זאת ועוד: יש לשקול יצירה של מנופי שכנוע ופיתוי, כגון הכרה של המדינה בכך שעבודה במסגרת הפרויקט היא סוג של שירות לאומי, הפוטר את העובד מחובת הגיוס.

המכנה המשותף לכל המוצע כאן, הוא ניסיון להבטיח כי המפעל לא ישמש מכשיר להשלטה של הגמוניה תרבותית אחת. הוא לא יכוון להציע פשר ומשמעות מסוימים לתרבות ולזהות היהודיות. הוא לא יתיימר לדרג באופן הייררכי את היצירה. תחת זאת, בפשטות, הוא יציע נגישות קלה ככל האפשר, ליהודים רבים ככל האפשר, אל עולם רחב ככל האפשר של מגוון היצירה היהודית לדורותיה.

4.3 מסגרת

מהי המסגרת הנאותה לקיום המפעל? עולות על הדעת שלוש אפשרויות וצירופים ביניהן:

4.3.1 מסגרת פרטית שתיסמך על תרומות מהציבור הרחב בארץ ובעולם. יתרונה של מסגרת פרטית – חופש פעולה מלא ללא לחצים ישירים של גורמים ממסדיים – הוא גם חסרונה. מכון פרטי תמיד יהא חשוד על קידום סדר יום פרטיקולרי.

4.3.2 מסגרת לאומית ישראלית שתמומן על ידי סעיף עצמאי בספרי התקציב השנתיים של מדינת ישראל. לאפשרות זו משמעות סמלית חשובה: מדינת ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי. חוקי היסוד שלה מגדירים אותה כ"מדינה יהודית ודמוקרטית". יש התוהים על התוכן הפנימי של ההגדרה ועל מידת עיגונה במציאות החיים. האם הדיבור על "מדינה יהודית" נועד לציין רק את העובדה, שהיהודים הם הקבוצה הלאומית הגדולה ביותר בין אזרחי המדינה? אם כן, ישראל היא "מדינת היהודים" אך לא דווקא "מדינה יהודית". דומני שאם המדינה תיטול אחריות על המפעל המוצע, יהודיותה עשויה להיטען תוכן חדש ומהותי. המפעל ימקם את המדינה (ואת התנועה הציונית) על פני הרצף ההיסטורי היהודי, כמי שלא רק הבטיחה את הקיום הפיזי של בני העם, אלא גם תרמה לתחייה של מורשת העבר. בנוסף, מעורבות המדינה במפעל להנגשה של המסורת, תקטין את הריחוק והזרות הקיימים כיום בין הציבור הדתי והחרדי ובין המדינה. בצד יתרונות אלו, קיימים גם חסרונות: אם המפעל יישען על תקציב המדינה, הוא יהיה חשוף ללחצים קבועים של חרדים, מצד אחד, וחילונים מיליטנטיים, מצד שני. מפעל תרבותי ארוך טווח מהסוג המוצע, אינו יכול להיות תלוי בתוצאותיו של משא ומתן פוליטי מזדמן או במערכת ה"קח ותן", המאפיינת את "הלילות הלבנים" של ערב חתימת התקציב.

4.3.3 מסגרת כלליהודית שתמומן מכספים השייכים ליהודים, בין

כפרטים ובין כעם, כגון כספי פיצויים המתקבלים בעבור נזקי השואה ממדינות וממוסדות מסחריים. גם כאן קיימת משמעות סמלית חשובה, בבחינת "מאפר לפאר": כספי הפיצויים על הניסיון להכחיד פיזית את העם, ישמשו לתחייה ולשימור של מסורתו הרוחנית. מפעל כללי-יהודי, בעל הנהלה ציבורית המשקפת את כלל חלקי העם בארץ ובגולה, עשוי להיות חסין, יחסית, מפני הלחצים הפוליטיים שעלולים להיות מופעלים על מפעל פנים-ישראלי, אם כי סביר להניח שיהיה פגיע לסוג אחר של לחצים, כגון אלו שיתעוררו בין הזרמים השונים הקיימים ביהדות. עם זאת, המסגרת הכללי-יהודית נדמית בעיניי כטבעית ביותר בעבור המפעל. היא תאפשר טוב יותר מהמסגרות האחרות, גיוס של כלל הכוחות והמשאבים הפיזיים והרוחניים הקיימים בעולם היהודי לטובת המפעל – ממון, אינטלקט, ידע, טכנולוגיה ועוד. בנוסף, אם מניע מרכזי להקמת המפעל הוא השאיפה לבלום את ממדיה של ההתבוללות, שלפי שעה עיקר פגיעתה היא בגולה, מיקומו של המפעל במסגרת זו מתאים ביותר.

4.3.4 שילוב בין האפשרויות, באורח שיקטין את הנזקים האפשריים של החסרונות שצוינו. למשל, ניתן ליזום את המפעל במסגרת כללי-יהודית, שתמוקם בבית נשיא מדינת ישראל בירושלים. הסימבוליקה כאן נשמרת ואף מתעצמת, כיוון שעיון המפעל בבית הנשיא מבהיר שמדובר בפרויקט ממלכתי, לא פוליטי. בדרך זו, גם ניתן יהיה להגן על המפעל מפני השפעות פוליטיות פנים-ישראליות, מצד אחד, וכללי-יהודיות, מצד שני, לקשר בין העם היהודי ובין מפעל ממלכתי-ישראלי ולתת תוכן חדש לתפקיד הנשיא ולבית הנשיא.

4.4 אני מאמין

נאמן לעקרון השקיפות, איני יכול (גם איני רוצה) להסתיר את העובדה שלי, יוזם הרעיון ומחבר המסמך, יש מחויבות דתית מלאה. בעבורי, היהדות אינה רק תרבות, אלא היא גם דת שמקורה עליון. מקובל עליי העיקר התשיעי, "שזאת התורה לא תהא מחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו". לפיכך, אני מוצא לנכון לייחד מספר מילים

להשלכות הדתיות של המפעל, מנקודת הראות הפרטית של השיח הפנים-דתי. אפשר כי דברים אלו יועילו משהו בריכוך ההתנגדות של גורמים דתיים לעצם הקמתו של המפעל.

בעיניי, ארון הספרים היהודי הוא בעיקרו ביטוי של יצירה דתית. הדבר עולה הן מהמוטיבציה של חלק גדול מהמחברים, שפעלו במהלך הדורות מתוך תודעה, הווייה והקשר דתיים, הן מהתוכן של היצירות עצמן. הטקסטים הנורמטיביים, הפילוסופיים, הספרותיים, המיסטיים, המיתיים – שימשו במקורם, בדרך כלל, דרכי ביטוי דתיות. כאשר נשרפו עגלות כתבי היד במאה ה-13, הן האפיפיור השורף הן הרב המקונן ראו במעשה אקט על רקע דתי מובהק. בעבור הקהל המסורתי, הדתי והחרדי, התכנים הכלולים בארון הם ברובם מקור סמכות דתית ראשון במעלה. זה הביטוי המוחשי של המסורת שמקורה בסיני. שם אמורות להימצא התשובות הדתיות המחייבות לקיום האנושי המודרני.

אולם גם בקרב הציבור הדתי והחרדי, מעטים הם תלמידי החכמים אשר נגישותם לארון בלתי מופרעת. כל השאר – ואלו רוב הגברים וכמעט כל הנשים – נאלצים להתרחק מהארון על כורחם ולהיעזר בגורמים אנושיים מתווכים לשם הפקת משמעויות דתיות ממנו. בכך מופקעת מהם יכולת בסיסית ליצירת אינטימיות עם הטקסטים המקודשים בעיניהם. קשיי הנגישות גורמים גם לריחוק הצעיר הדתי מהספרות הדתית. מעידים על כך מחנכים בישיבות (מסוגים שונים וברמות שונות), החווים קשיים גוברים והולכים במלאכת הטווייה של קשר רגשי ואינטלקטואלי בין התלמיד ובין התלמוד, או כל טקסט עתיק אחר. אכן, אפילו בעולם הישיבות ניכר צורך במפעל הנגשה. הוכחה חותכת לכך ניתן למצוא בביקוש הגדול הקיים, אחר תוצרים של מפעלים קיימים להנגשת טקסטים, כגון תרגומו של הרב שטיינזלץ לתלמוד והתרגומים של טקסטים שונים לאנגלית בהוצאת Art Scroll. זאת ועוד: גם תלמידי חכמים מובהקים עשויים להיעזר במפעל המוצע. לכמה מאתנו יכולת אינטלקטואלית נדירה של "סיני ועוקר הרים"? האם מצויים בתוכנו "בורות סוד שאינם מאבדים טיפה"? שבילוי של הארון, לאורכם, לרוחבם ולעומקם, נהירים רק לשכבה דקה מאוד

של תלמידי חכמים מהשורה הראשונה. אכן, המפעל המוצע עשוי ליצור כלי שימושי רב ערך לא רק בעבור "עמד", אלא גם בעבור אנשים שתורתם אומנותם. הקשה על המקלדת, תוך שימוש מושכל במפתח העניינים, תאפשר לראש ישיבה, המעוניין לפתח רעיון חינוכי, לאתר מקורות מגוונים מתוך מדף ספרות המוסר; לתלמידה להשיב על קושיה מציקה מתוך מדף הספרות התורנית; לרב הקהילתי להעשיר את דרשת השבת מתוך מדף הדרשות והפירושים על פרשת השבוע; לפוסק ההלכה לקבל תמונה מקיפה של הכרעות הלכתיות תקדימיות בשאלה המעניינת אותו, מתוך המדף של ספרות ההלכה. כבר כיום ניכר ביקוש רב בעולם הישיבות למוצר דומה – פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן, אשר העלה על מדיום אלקטרוני חלק לא גדול מספרות השו"ת, ואינו עוסק בשאר החלקים של הארון ובשאר ההיבטים של מפעל ההנגשה המוצע. מנקודת ראות דתית, יש מרכזיות רבה לערך של "לימוד תורה". ערך זה יקודם על ידי הנגשת הארון לדורנו, באשר ה"תורה" תוטען לכלים מודרניים רבי עצמה שיעמדו לשימוש רחב. כשם שהמעבר לספר, ומאוחר יותר מהפכת הדפוס, קידמו את לימוד התורה באמצעות הפצה נרחבת וזולה של הטקסטים, כך גם מהפכת המחשוב תקדם את לימוד התורה, הן באמצעות הפצת הטקסטים הן באמצעות השימוש בטכניקות של עיבוד מידע. ועוד: כשם שהתלמוד נכתב ארמית, שפה שדבורה בדור ובמקום שבו התהווה, כך גם מפעל התרגום המוצע יאפשר תלמוד תורה בשפה המדוברת בזמן ובמקום הנוכחיים. באופן עמוק יותר, אפשר כי מפעל ההנגשה יוביל לרנסנס דתי. עצם המפגש המחודש, הישיר והאינטימי בין הציבור הרחב ובין הטקסטים, עשוי להוביל ליצירה דתית מודרנית, מדרש חדש, התואם את התקופה ואת רוחה.

5. סיכום

נוכח קשיי הגישה אל הקורפוס האדיר של היצירה היהודית לדורותיה, ולאור מקומה המרכזי של התרבות המערבית הליברלית בחיינו, מתדלדלת והולכת ההשפעה של התרבות היהודית על חלק גדול מאוד מבני העם היהודי בדורנו. הללו חווים יהדות רזה, חסרה עומקים של זיכרון, משמעות, אתוסים, פרקטיקות, סמלים ושאר חומרים שמהם נוצרת מורכבות תרבותית מלאה. בעבור רבים, היהדות מתמצה בהשתייכות גזעית, שיש לה רקע היסטורי מסוים, ותו לא. הללו מתקשים לדווח לעצמם ולהנחיל לצאצאיהם את דבר קיומו של רצף תרבותי שלהם עם העבר הקרוב והרחוק. מכאן קצרה הדרך לתהייה על עצם נחיצות הזהות הנבדלת, לניכור, למחיקה של הייחוד, ולבסוף להתבוללות רוחנית ופיזית.

בנייר זה הוצע מתווה ראשוני להקמתו של מפעל, לאומי-ישראלי ו/או כלל יהודי, ליצירת אנתולוגיה רחבה ומגוונת של המסורת היהודית, שתהיה נגישה, מבחינת שפה, מבנה וקודים תרבותיים, לבני זמננו ולבני הדורות הבאים. אם יצלח המפעל, עתידות להיות לו השלכות תרבותיות, חינוכיות, סוציולוגיות, לאומיות ודתיות עמוקות. כתוצאה ממנו, יש לקוות, תוכל החברה היהודית לגוונה, בארץ ובעולם, להבין את עצמה ואת חידת ייחודה מתוך פרספקטיבה היסטורית, תולדת מיזוג של אופק העבר עם אופק ההווה. המפעל יאפשר לנו לנהל את שיח הזהות שלנו

מתוך עומק ומלאות של שיח רב־דורי, שיעמוד לנו למגן מפני התבוללות רוחנית. כתוצאה מכך, עתידות להיות למפעל גם השלכות דמוגרפיות חשובות: יהודים בעלי זהות, הקשורים למורשתם ומעוניינים בה, יהיו חשובים פחות מאחרים לאפשרות של התבוללות פורמלית – נישואין עם בני עם אחר.

רשימת פרסומים

מרכז רפפורט מפרסם סדרת ניירות-עמדה מחקריים, הנכתבים על ידי טובי החוקרים בתחומים השונים, והמסכמים ממצאים מקוריים ורבי עניין על סוגיות רחבות בתחומי ההתבוללות והזהות היהודית. הניתוח הפרשני, התרבותי והרעיוני נערך ברמה המדעית הגבוהה ביותר. אולם אין אלה 'מחקרים של מגדל שן', אלא מחקרים בעלי השלכות אופרטיביות לתיקון המצב הקיים.

סדרת ניירות-העמדה המחקריים של מרכז רפפורט הנה סדרה יוקרתית ומקורית, הראויה להימצא בכל ספריה מחקרית וציבורית וכן במדף הספרים הביתי של מי שעתיד עם ישראל חשוב בעיניו.

עד כה יצאו לאור בסדרה זו פרסומים אלו:

- **התבוללות ישראלית: טמיעתם של לא־יהודים בחברה היהודית בישראל והשלכותיה על הזהות הקולקטיבית**, מאת אשר כהן.
- **בקורת שיח הזהות היהודי**, מאת אבי שגיא.
- **הפסיקה ההלכתית בתימינו והתמודדותה עם בעיות ההתבוללות**, מאת אריאל פיקאר.
- **Training American Orthodox Rabbis to Play a Role in Confronting Assimilation: Programs, Methodologies and Directions**, מאת אדם ס. פראיגר (אנגלית).
- **הנגשת ארון הספרים היהודי לדורנו**, מאת ידידה צ' שטרן (עברית/אנגלית).

- היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית: סקירת הספרות המחקרית, מאת מיכל טור-כספא שמעוני, דנה פרג ומריו מיקולינסר.
- "הסיפור היהודי": משמעות הזהות היהודית והגורמים המעצבים אותה בקרב בני-נוער בטשקנט ובמכסיקו סיטי, מאת דנה פרג, מריו מיקולינסר ומאיה אקסקלוב.
- "הדילמה המהותית": אופני התגובה של יהודי ארה"ב לנישואים מעורבים, מאת ג'רלד קרומר (עברית/אנגלית).
- הקהילה היהודית בשוודיה: מגמות בעידן הפוסטמודרני, מאת לארס דנצ'יק (עברית/אנגלית).
- ההתבוללות באיטליה ודרכי ההתמודדות עמה, מאת יעקב לאטס (עברית/איטלקית).
- **The Rosenzweig Lehrhaus: Proposal for a Jewish House of Study in Kassel Inspired by Franz Rosenzweig's *Frankfurt Lehrhaus***, מאת אפרים מאיר (אנגלית).

מרכז רפפורט מפרסם גם **סדרת מחקרי שדה**, המעניקה במה לחברי הקהילות היהודיות המקומיות, המתמודדים עם בעיות הזהות היהודית וההתבוללות בדרך ישירה ביותר. התובנות והמידע המובאים בסדרה זו, מכוונים לעודד את הקהילות היהודיות ואת העומדים בראשן, להתבונן מזווית חדשה בנקודות החוזק והחולשה המאפיינות את דרכי הפעולה שנקטו עד כה ביחס לחיי הקהילה, ולעודדם לשקול ברצינות את יישומן של אסטרטגיות חדשות, המתאימות יותר להבטחת עתיד העם היהודי בתקופה הסוערת שבה אנו חיים. עד כה הופיעו בסדרה זו הפרסומים הבאים:

- **THREAT AND OPPORTUNITY: ASSIMILATION AND RESPONSE AMONGST BASEL'S JEWS**, by Valerie Rhein.
- **JEWISH IDENTITY PATTERNS AND ASSIMILATION TRENDS AMONG YOUNG ADULT JEWS IN HUNGARY**, by David Bitter.

להזמנת חוברות ולמידע נוסף, נא לפנות בדואר אלקטרוני rjcenter@mail.biu.ac.il בטלפון 03-6295422 או בפקס 03-6295482.